

5 POLITISKE IDEOLOGIER

- Hvad er det gode liv?
- Hvad er det bedste samfund?
- Hvordan bør vi forandre og udvikle det samfund, vi lever i?
- Hvad skal vi bevare, og hvem skal være med til at bestemme – individet eller staten?
- Hvad kan forklare vælgerne og partiernes adfærd?

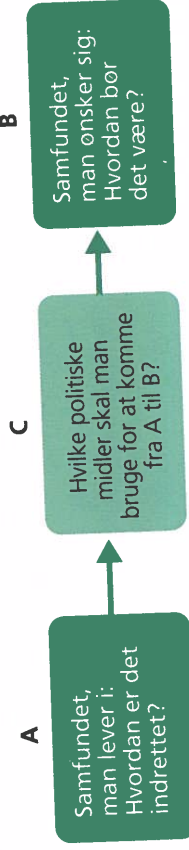
Ovenfor præsenterer vi en række centrale politiske spørgsmål, som vi er mange, der går rundt og stiller os selv, når vi tænker lidt dybere over samfund og politik. Svarene på spørgsmålene knytter sig til det, vi inden for politik kalder for ideologiske overvejelser, altså noget, der handler om politiske ideologier. En **politisk ideologi** er kort fortalt *et sæt af mere eller mindre systematiske tanker og vurderinger af, hvordan samfundet er og bør se ud*. Lidt enkelt kan vi sige, at en politisk ideologi består af tre dele (se figur 5.1).

1. Nogle antagelser om, hvordan samfundet er indrettet (kasse A)

2. Nogle vurderinger af, hvordan det gode samfund bør se ud (kasse B)
3. En opfattelse af, hvilke politiske midler man skal anvende for at komme fra A til B (kasse C).

Når vi i det følgende undersøger de politiske ideologier, så skal vi være opmærksomme på, at der findes mange forskellige holdninger og værdier repræsenteret, og det kan være vanskeligt at komme omkring dem alle. Derfor fokuserer vi i det følgende på følgende tre forhold: *synet på mennesket, synet på samfundet og synet på statens rolle*.

Figur 5.1 En politisk ideologis tre bestanddele

Kilde: Figuren er udarbejdet af Jacob Graves Sørensen.

- **Synet på mennesket:** Hvilket syn har ideologien på mennesket? Betragtes mennesket for eksempel som selvstændigt, stærkt og fornuftigt, eller ser ideologien mennesket som svagt og uselvstændigt og med et behov for hjælp og støtte?
- **Syn på samfundet:** Hvilket syn har ideologien på samfundet? Betragtes samfundet for eksempel som en række mennesker, der er så afhængige af hinanden, at de nærmest hænger sammen som i en organisme, eller kan mennesker i princippet fint leve hver for sig som på hver sin øde ø?
- **Syn på statens rolle:** Hvilket syn har ideologien på staten? Skal staten kun tage sig af det aller mest nødvendige og være en minimalstat, eller er der behov for en aktiv og stærk statsmagt, som griber ind i menneskers kulturliv, arbejdsliv og privatliv?

5.1 De tre klassiske ideologier: liberalisme, konservatisme og socialisme

Udviklingen i ideologierne er forbundet af det, vi kalder *idéhistorie*. Den franske filosof og politiske tænker Charles Montesquieu (1689-1755) fremsatte i 1748 sin idé om magtdeling mellem den lovgivende, udøvende og dømmende magt, og han var ikke alene om at overveje samfundets indretning i den periode. John Locke (1632-1704) havde allerede før 1700 formuleret sine tanker om den *politiske liberalisme*, og på baggrund af købmændenes behov for frihed i forbindelse med den stærkt øgede handel i 1600- og

1700-tallene udformede Adam Smith (1723-1796) det, vi kalder for den *økonomiske liberalisme*. Deres tanker fik stor betydning for både den amerikanske forfatning, der blev skrevet i 1780'erne, og den franske revolution fra 1789 til 1799.

Gennem middelalderen og helt op i 1700-tallet havde den klassiske *konservatisme* været den enerådende politiske ideologi, og måske netop derfor var der ingen, som havde skrevet konservatismens tanker ned, for det var jo bare naturligt, at kongerne, adelen og kirken sad på magten. Men i forbindelse med de store omvæltninger i Amerika, i forbindelse med uafhængighedskrigen, og i Frankrig i forbindelse med den franske revolution fandt Edmund Burke (1729-1797) tiden inde til at formulere konservatismens tanker som reaktion på de liberalistiske tænkere.

Efter den industrielle revolution i England (cirka 1780-1800) kom det kapitalistiske system efterhånden til at dominere de europæiske økonomier, og dette system førte efter nogles mening til en kraftig udnyttelse af arbejderne. Derfor udformede tyskeren Karl Marx (1818-1883) den tredje store klassiske ideologi: *socialisme* – også kaldet marxisme – som senere blev justeret af Lenin (1870-1924) og andre teoretikere. Det førte til en række forgreninger af ideologien, som tilsammen kaldes for socialismen.

Som vi kan se her, er de politiske ideologiers tanker om menneske, samfund og stat i høj grad inspireret af samfundets historiske udvikling og kritik af andre ideologier.

5.2 Liberalisme

Liberalisme (liber: fri på latin) er betegnelsen for de første formuleringer af en liberalistisk ideologi, der som nævnt bliver lagt frem i 1600- og 1700-tallene. Udgangspunktet for klassisk liberalisme er, at alle mennesker er født lige og frie. Det enkelte menneske er unikt og har ukrænkelige rettigheder. Liberalismens fader, John Locke, mente, at alle mennesker har ret til liv, ejendom og mest mulig frihed. For liberalismen er menneskets frihed vigtig, ikke kun på grund af ukrænkelige rettigheder, men også fordi liberalismen anser mennesket for at være selvstændigt, stærkt og fornuftigt. Det betyder, at individer bedst selv ved, hvad der er godt for dem, og hvilke behov de har. Mennesket er på den måde et rationelt og bevidst væsen, der kan følge sine egne interesser og ikke har brug for autoriteter. Kort sagt: *Det enkelte menneske er sin egen lykkes smed.*

At være sin egen lykkes smed er en sætning, som måske kan lyde lidt gammeldags, men den betyder, at *personlig frihed* er et nøgleord i ideologien liberalisme. Det enkelte individ er ifølge liberalisterne fri til at gøre, hvad han eller hun vil, så længe det ikke krænker andres frihed. Liberalismen har på den måde fokus på individet, eller sagt på en anden måde, så står individet over staten. Individet er den afgørende enhed, og staten er kun oprettet af praktiske grunde, fordi det er lettere for eksempel at oprette domstole og føre krig i fællesskab end hver for sig. Der er således tale om, at liberalismen har en *mekanisk samfundsopfattelse*, fordi den sætter det enkelte individ og dets frihed i centrum.

Individerne bevæger sig rundt i samfundet som billardkugler. Statens rolle bør være begrænset, men når billardkuglerne støder sammen, skal staten gribe ind.

For liberalismen skal statens opgave være at sikre, at borgernes rettigheder til liv, frihed og ejendom ikke krænkes. Idealet er det, man kalder *natvægterstaten* eller en *minimalstat*. Det er en stat, som blot består af politi, militær og domstole. Staten skal altså alene sikre lov og orden, så borgerne ikke krænker hinandens frihed. Da folket desuden er bedre til at styre samfundet end en hvilken som helst leder, bør man indføre demokrati, det vil sige, at statsmagten skal være folkevalgt. Ved sådanne valg er det vigtigt, at der eksisterer "et frit marked for idéer og meninger" – derfor skal borgerne for eksempel have ytringsfrihed, forsamlingsfrihed, trykkefrihed osv.

Adam Smith beskæftigede sig som tidligere nævnt især med den økonomiske side af liberalismen. Budskabet fra Smith var, at hvis staten lod være med at blande sig, så vil der opstå et frit marked, hvor der er ligevægt mellem virksomhedernes udbud og forbrugernes efterspørgsel. På *det frie marked* vil forbrugerne kunne følge deres egne interesser og behov fuldstændig frit, og virksomhederne vil regulere deres produktion efter forbrugernes interesser og behov (se mere om det frie marked i kapitel 8). På den måde vil det frie marked være selvregulerende eller styret af det, Smith kalder for "*den usynlige hånd*", hvor konkurrencen sikrer, at samfundet vil opnå størst mulig velstand, selv om både forbrugere og virksomheder handler egoistisk.

Liberalismen er på den måde fortæller for **kapitalisme** som økonomisk system.

Klassisk liberalisme		
Menneskesyn	Samfundsopfattelse	Syn på statens rolle
Mennesket er selvstændigt, stærkt og fornuftigt, og det har ukrænkelige rettigheder, som giver det ret til liv, ejendom og mest mulig frihed.	Samfundet er alene oprettet af praktiske grunde (mekanisk samfundsopfattelse).	Natvægterstat eller minimalstat: Staten skal bestå af politi, militær og domstole, og dens opgave er at sikre, at borgernes frihed ikke krænkes. Derfor bør staten være lille og overlade mest muligt til borgerne og det frie marked.
Økonomisk liberalisme		
Menneskesyn	Samfundsopfattelse	Syn på statens rolle
Mennesket er fornuftigt og kender derfor bedst selv sine egne behov og interesser. Mennesket er sin egen lykkes smed.	Alle vil få en velstandsstigning, hvis individer og virksomheder frit kan gøre, som de vil. Samfundet består af uafhængige individer.	Staten skal være lille og overlade planlægningen af produktionen til de frie markeds kræfter.

I en kapitalistisk økonomi har forbrugere og virksomheder privat ejendomsret, og derfor er statens rolle lille. Desuden kan menneskelig arbejdskraft købes og sælges ligesom en vare, og produktionen kan planlægges af virksomhederne selv, så virksomhedsejerne får størst muligt overskud – profit. Mennesket i kapitalistiske eller liberalistiske samfund har altså pligt til at sørge for sig selv og selv sikre sin egen succes, sine egne behov og sin egen velfærd. Det er ikke statens opgave (se kapitel 9 om den residuale velfærdsmodel).

5.3 Konservatisme

”Ideologi er noget bras.” De ord stammer fra Poul Schlüter, som var formand for Det Konservative Folkeparti og statsminister fra 1982 til 1993. Ordene udtrykker meget præcist den skepsis, der er grundlaget for **konservatismen**: at vi

ikke skal tro på abstrakte og teoretiske utopier om mennesket og samfundet. Edmond Burke (1729-1797), som vi tidligere omtalte, bliver betegnet som konservatismens fader. I sit værk *Tanker om Den Franske Revolution* (1790) afviser Burke, at politik kan bygge på abstrakte idéer. Burke var på den måde kritisk over for liberalismens meget optimistiske tro på menneskets fornuft og frie valg.

Burkes argument er, at mennesket generelt har en ret begrænset fornuft og derfor kan komme til at begå en masse fejl. Derfor kan det enkelte individs tanker om pludselige samfundsforandringer være katastrofale for menneskeheden. På den måde er konservatismen egentlig lige så meget en kritik af andre ideologier (især liberalismen), som den i sig selv er en ideologi. Alligevel betragter vi konservatisme som en ideologi, fordi den indeholder en helt bestemt opfattelse af mennesket, samfundet og staten, og fordi

den har et sæt antagelser og værdier, som også påvirker politik i dag.

Konservatismens kerneopfattelse er, at i stedet for at tilstræbe hastige og usikre forandringer af samfundet skal vi lære af tidligere generationers viden og erfaringer og bevare de værdier, der ligger i vores kultur og traditioner. Et stabilt, harmonisk og fredeligt samfund er en klar målsætning for konservatismen. Samfundet opfattes som en organisme. Ligesom i en krop, hvor alle organer har en funktion, så har alle borgere betydning for, at samfundet kan fungere. Denne forståelse af samfundet som bestående af flere organer, med forskellig betydning, er udtryk for, at konservatismen har en *organisk samfundsopfattelse*. Dette modsat liberalismens mekaniske samfundsopfattelse. Konservatismen hævder nemlig, at hver borger har sin plads i samfundet og skal varetage sine opgaver dér, hvis fællesskabet skal fungere. Konservatismen betragter dog ikke nødvendigvis alle borgere som lige vigtige. Den traditionelle konservatisme hævder, at der er en naturlig orden eller et hierarki i samfundet, hvor Gud står øverst som skaber af samfundets natur og orden, derefter

kongen, præsterne osv. Derfor forbindes specielt traditionel konservatisme med ordene: *Gud, konge og fædreland*.

Konservatismens vægt på, at der er et naturligt hierarki i et samfund, hænger sammen med ideologiens syn på mennesket. Her viser det sig, at konservatismen er af den opfattelse, at mennesker ikke nødvendigvis kan overlades det fulde ansvar for eget liv, og det skyldes, at konservatismen betragter mennesket som mere ufornuftigt og fejlbarligt. Derfor er det nødvendigt, at borgerne kan overlade vigtige beslutninger til autoriteter, for eksempel borgere med megen erfaring eller indsigt.

Konservatismen mener desuden, at staten skal have en afgrænset og balanceret rolle i samfundet. Den skal for eksempel ikke blande sig i de opgaver, som naturligt hører under familien og kirken. Den konservative ideologis tilhængere går derfor *ikke ind for* den liberalistiske minimalstat. I stedet er det vigtigt, at staten kan sikre, at kulturelle institutioner, værdier og tænkemåder ikke går tabt. Staten skal sikre *sammenhængskraften* i samfundet. I konservatismen er der på den måde et gensidigt forhold mellem

Traditionel konservatisme

Menneskesyn	Samfundsopfattelse	Syn på statens rolle
Mennesket har en begrænset fornuft og kan tage fejl. Mennesker er dog udstyret med forskellige intellektuelle forudsætninger.	Samfundet er en organisme (en organisk samfundsopfattelse), hvor alle borgere har nogle funktioner, som dog ikke er lige vigtige. Samfundet er desuden baseret på en række traditioner, værdier og institutioner, som er centrale for, at samfundet kan være harmonisk og stabilt.	Staten skal være afgrænset og afbalanceret i forhold til de andre vigtige institutioner i samfundet, for eksempel familien, virksomheder og organisationer. Desuden skal staten sikre vores kulturelle arv.

staten og borgeren, hvor *rettigheder* gives af staten, og borgeren modsvarer disse rettigheder med *pligter* over for staten og nationen.

5.4 Socialisme

Karl Marx (1818-1883) var manden bag den oprindelige udformning af **socialisme** – og derfor kaldes den klassiske form for socialisme ofte **marxisme**. Marx kritiserede liberalismen og det kapitalistiske industrisamfunds undertrykkelse af arbejderne, blandt andet i værkerne *Det kommunistiske manifest* (1848) og *Das Kapital* (1867). Mennesket er for Marx et socialt og arbejdende væsen, som er forbundet til sociale fællesskaber og formet af samfundets normer og værdier. Ifølge marxismen er der en grundlæggende, indbygget konflikt i kapitalismen.

På den ene side sælger arbejderne deres arbejdskraft, og til gengæld får de en betaling i form af løn. Lønmodtagernes arbejdskraft handles dermed som en vare i den kapitalistiske økonomi på linje med madvarer, tøj osv. Arbejdernes interesse er at få højere lønninger, især fordi værdien af den produktion, de præsterer på en dag, er noget højere end den løn, de modtager. På den anden side er det arbejdsgiverne, der bestemmer over og planlægger produktionen i virksomhederne. Arbejdsgiverne er ikke interesserede i at betale mere i løn til arbejderne, men har en objektiv interesse i at sikre virksomhederne størst muligt overskud – der som tidligere nævnt kaldes for *profit*.

Disse modsatrettede interesser var ifølge Marx baggrunden for *klassekamp* mellem arbejdere og arbejdsgivere, hvor

arbejderne bliver udnyttet, fordi deres arbejde som nævnt er mere værd end deres løn. Marx hævdede, at klassekonflikten umuligt kan løses, så længe samfundet bygger på kapitalisme. I stedet vil klassekampen føre til flere og flere konflikter og til slut føre til, at kapitalismen bryder sammen på grund af de indbyggede modsætninger. I stedet for mente Marx, at man med fordel kan afskaffe den private ejendomsret og indføre socialisme. I et socialistisk samfund er der *fælleseje*, og det betyder, at staten ejer virksomhederne, og at det er arbejderne selv, som styrer virksomhederne. På den måde ophæves konflikten mellem arbejdere og arbejdsgivere, samtidig med at overskuddet fordeles efter arbejdsindsats i stedet for efter ejerskab. Derfor forbindes socialisme ofte med sætningen: *Enhver yder efter evne og nyder efter behov*.

Solidaritet er et af socialismens centrale begreber, fordi målet er, at borgerne i et socialistisk samfund sætter sig i andre borgers sted og står sammen om at løse problemerne, også selv om det er imod ens egne private interesser. Inden for socialismen er der derfor en forventning om et gensidigt *pligt- og rettighedsforhold* mellem borger og stat. Staten skal sikre individets politiske, civile og sociale rettigheder, og individet skal være solidarisk og bidrage til samfundets bedste.

Marx var ikke bare socialist, men også *kommunist*. Han anså socialisme for at være et overgangssamfund, hvor en stærk stat gradvis skal udrydde borgerskabets liberalistiske og kapitalistiske idéer. Hvis det lykkes, vil de forskellige klasser på længere sigt også helt forsvinde, og *det kommunistiske samfund* vil op-

Socialisme		
Menneskesyn	Samfundsopfattelse	Syn på statens rolle
Mennesket er et socialt og arbejdende væsen, som formes af samfundet og er afhængig af fællesskaber.	Det nuværende kapitalistiske samfund er præget af interessekonflikt og klassekamp mellem arbejdsgivere og lønmodtagere. Derfor vil det kapitalistiske samfund gå under, og der vil opstå et socialistisk samfund.	Den socialistiske stat skal være stor og stærk, og den skal overtage ejerskabet af virksomhederne og forsøge aktivt at skabe lighed og velstand for alle borgere. Den skal desuden udrydde de gamle liberale og kapitalistiske idéer.
Kommunisme		
Menneskesyn	Samfundsopfattelse	Syn på statens rolle
Mennesket er et socialt og arbejdende væsen, som formes af samfundet og er afhængig af fællesskaber. I disse vil det enkelte menneske tage vare på og hensyn til alle andre mennesker.	Organisk samfundsopfattelse. Det kommunistiske samfund er et klasseløst samfund, hvor der ikke er interessekonflikter og klassekamp.	Staten bliver overflødig og dør bort.

stå. Kommunismen er – ifølge Marx – et klasseløst samfund, hvor det enkelte menneske tager hensyn til hele samfundet, og ikke bare tænker på sig selv. Når mennesket er så hensynsfuldt, så er der ikke længere brug for en stat. I det kommunistiske samfund vil staten derfor dø bort, og enhver yder efter evne og nyder efter behov. Man har diskuteret, om Marx opfattede det kommunistiske samfund som en utopi eller som historiens endepunkt. I dag findes der således socialistiske politiske partier, der ikke sigter mod et kommunistisk samfund, og der findes kommunistiske partier, der fortsat mener, kommunismen er en mulighed. Selv om der er mange forskellige socialistiske retninger i dag, så har de fleste det til fælles, at de tager udgangspunkt i den kritik af kapitalismen, som Marx søsatte, og på en eller anden måde

argumenterer for, at staten skal sikre en høj grad af lighed mellem borgerne i samfundet.

5.5 Ideologiske forgreninger

I dag udgør de klassiske politiske ideologier (liberalisme, konservatisme og socialisme) nogle grundlæggende opfattelser af mennesket, samfundet og staten, men den sociale virkelighed, de politiske mål og statens midler har ændret sig i takt med samfundsudviklingen og den politiske debat. Derfor er der sket en ”knopskydning” fra de gamle ideologier. Det vil sige, at der er opstået en række forgreninger eller varianter af dem. Vi omtaler her de mest centrale for dansk politik i nyere tid.